

بنام خدا

رویکردها و روش‌های تحقیق در برنامه‌ریزی منطقه‌ای

دکتر حسن افراتخته

استاد دانشگاه تربیت معلم تهران

انتشارات پرهام نقش

۱۳۸۹

سروش‌نامه	:	افراخته، حسن، ۱۳۲۴ -
عنوان و نام پدیدآور	:	رویکردها و روش‌های تحقیق در برنامه‌ریزی منطقه‌ای/حسن افراخته.
مشخصات نشر	:	تهران: پرهام‌نقش، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری	:	ل ۲۰۰ ص: جدول.
شابک	:	۵-۵-۹۱۹۷۲-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
موضوع	:	عمران منطقه‌ای
موضوع	:	برنامه‌ریزی
رده بندی کنگره	:	HT ۳۹۱ الف ۹۷۸ ۱۳۸۹
رده بندی دیویی	:	۳۰۷/۲
شماره کتابشناسی ملی	:	۴۸۲۳۶۱۲

رویکردها و روش‌های تحقیق در برنامه‌ریزی منطقه‌ای

♦ مولف: حسن افراخته

♦ ویراستار: پوران مرزبان پناه

♦ ناشر: پرهام نقش

♦ لیتوگرافی: نادر

♦ چاپ: سارنگ

♦ صحافی: بعثت

♦ نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۰

♦ شمارگان: ۱۰۰۰

♦ شابک: ۵-۵-۹۱۹۷۲-۶۰۰-۹۷۸

♦ قیمت: ۵۹۰۰ تومان

عراخر بخش و روش

کتابفروشی پرهام:

خیابان انقلاب، ابتدای خیابان ۱۲ فروردین پلاک ۲۹۷ تلفن: ۶۶۴۶۸۲۳۵

انتشارات سیمای دانش: تلفن: ۶۶۳۶۴۷۷۹

حق چاپ و نشر مجدد این اثر (یا بخشی از آن) برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

فصل اول: مفاهیم و رویکردهای برنامه‌ریزی

۳	مقدمه
۴	۱-۱- تحلیل برنامه‌ریزی
۵	۱-۲- نقش جریان‌های فلسفی و اجتماعی در برنامه‌ریزی
۵	۱-۲-۱- نئوپوزیتیویسم
۵	۱-۲-۲- پدیدارشناسی و هرمنوتیک
۶	۱-۲-۳- نظریه عمومی سیستم‌ها
۸	۱-۲-۴- نظریه‌های اجتماعی و کیفی توسعه
۹	۱-۲-۵- جنبش محیط زیست و زیست بوم گرایی
۹	۱-۲-۶- جنبش مدرنیسم و پست مدرنیسم
۱۱	۱-۳- نقش مدیریت در برنامه‌ریزی
۱۲	۱-۴- رویکرد های برنامه‌ریزی ناحیه‌ای
۱۲	۱-۴-۱- رویکرد عقلانیت در برنامه‌ریزی
۱۳	۱-۴-۲- رویکرد تفسیری در برنامه‌ریزی
۱۴	۱-۵- گرایش های روند برنامه‌ریزی
۱۴	۱-۵-۱- برنامه‌ریزی ناحیه‌ای نخبگان
۱۵	۱-۵-۲- برنامه‌ریزی ناحیه‌ای مشارکتی
۱۶	۱-۶- مدیریت روند برنامه‌ریزی ناحیه‌ای
۱۷	۱-۶-۱- هماهنگی عمودی
۱۸	۱-۶-۲- هماهنگی افقی
۱۹	۱-۷- مسائل مهم در قدرت و دموکراسی
۲۲	۱-۸- نظریات رشد ناحیه‌ای
۲۲	۱-۸-۱- مدل‌های رشد به هم پیوسته
۲۳	۱-۸-۲- همگرایی یا واگرایی رشد ناحیه‌ای
۲۵	۱-۸-۳- نقش عوامل اجتماعی و سیاسی در رشد ناحیه‌ای

۱۰۷	۳-۶- مدل ترکیب نسلی
۱۰۹	۳-۶-۱- مرگ و میر
۱۱۰	۳-۶-۲- مهاجرت خالص
۱۱۱	۳-۶-۳- باروری
۱۱۴	۳-۶-۴- جمع کل اجزاء
۱۱۵	۳-۷- جمع بندی

فصل چهارم: تحلیل اقتصاد ناحیه ای

۱۲۱	مقدمه
۱۲۲	۴-۱- درک اقتصاد ناحیه ای
۱۳۳	۴-۲- ارزیابی موقعیت اقتصاد ناحیه ای
۱۳۲	۴-۲-۱- تألیف خصوصیات اقتصاد ناحیه ای
۱۳۵	۴-۲-۲- بررسی اولیه
۱۳۵	۴-۲-۲-۱- ناحیه مورد مطالعه و ناحیه مبنا
۱۳۶	۴-۲-۲-۲- شاخص اقتصادی یا واحدهای اندازه گیری
۱۳۸	۴-۳- تکنیک های تحلیل اقتصادی
۱۳۹	۴-۳-۱- روش ارزیابی
۱۳۹	۴-۳-۲- روش فرض
۱۴۰	۴-۳-۳- روش بهر مکانی (LQ)
۱۴۱	۴-۳-۴- روش حداقل مورد نیاز
۱۴۴	۴-۴- ارزیابی اقتصاد ناحیه ای با استفاده از ضریب تکاثر اقتصادی و تحلیل تغییر سهم
۱۴۵	۴-۴-۱- ضریب تکاثر اقتصادی
۱۴۶	۴-۴-۱-۱- ضریب تکاثر اشتغال
۱۴۸	۴-۴-۱-۲- ضریب تکاثر درآمدی
۱۵۰	۴-۴-۱-۳- نقد ضریب تکاثر اقتصادی
۱۵۱	۴-۴-۲- تحلیل تغییر سهم

۱۵۶	۴-۴-۲-۱- محاسبه سهم رشد ملی
۱۵۸	۴-۴-۲-۲- محاسبه سهم ترکیب بخش ها
۱۵۹	۴-۴-۲-۳- محاسبه سهم رشد ناحیه ای

فصل پنجم: تحلیل داده و ستانده

۱۶۵	مقدمه
۱۶۵	۵-۱- جدول داده و ستانده
۱۶۸	۵-۱-۱- طرز محاسبه محصول ناخالص داخلی
۱۶۸	۵-۱-۲- محاسبه کسری خالص یا موازنه
۱۶۸	۵-۱-۳- محاسبه منابع دولت
۱۶۹	۵-۱-۴- محاسبه کل مصرف
۱۶۹	۵-۱-۵- تبدیل جدول حسابداری (داده و ستاده) به مدل ریاضی عملی
۱۷۱	۵-۲- بنیان دو گانه مدل داده و ستاده
۱۷۳	۵-۳- برنامه ریزی ناحیه ای و تجزیه و تحلیل داده و ستانده
۱۸۱	منابع
۱۸۴	واژه نامه
۱۹۲	ضمیمه I
۱۹۵	ضمیمه II

فهرست جداول

۲۱	جدول ۱-۱- دولت سنتی در برابر دولت پست مدرن
۳۳	جدول ۲-۱- داده‌های حاصله از پرسشگری ۴۰ نفر درباره مرکز خرید پیشنهادی
۳۵	جدول ۲-۲- جریان چهار سطح اندازه گیری
۳۶	جدول ۲-۳- طبقه بندی اسمی کاربری زمین و پوشش زمین
۳۷	جدول ۲-۴- نرخ رشد جمعیت در ۸ بخش فرضی (طبقه بندی ترتیبی)
۳۹	جدول ۲-۵- جمعیت ۸ بخش در ۴ سطح اندازه گیری

۴۳	جدول ۶-۲- جمعیت ۱۶ بخش بر حسب سه نوع طبقه بندی
۴۵	جدول ۷-۲- جمعیت ۱۶ بخش بر حسب در صد واحدهای رهنی و خالی
۴۵	جدول ۸-۲- طبقه بندی متغیر های منفصل
۴۶	جدول ۹-۲- طبقه بندی متغیر های متصل
۴۶	جدول ۱۰-۲- کل جمعیت و در صد متوسط واحد های خالی
۴۸	جدول ۱۱-۲- در صد واحد های خالی در ۱۶ بخش فرضی
۵۳	جدول ۱۲-۲- محاسبه انحراف معیار نمونه و جامعه در ۱۶ بخش فرضی
۵۹	جدول ۱۲-۱- نمایش کاربری اراضی در یک ناحیه فرضی
۶۰	جدول ۱۴-۲- جمعیت ناحیه فرضی بر اساس گروههای سنی و جنسی
۶۰	جدول ۱۵-۲- جمعیت ناحیه فرضی بر اساس درصد گروههای سنی و جنسی
۶۱	جدول ۱۶-۲- جمعیت ناحیه فرضی بر اساس درصد سن و جنس (درصدستون جمع)
۶۱	جدول ۱۷-۲- جمعیت ناحیه فرضی بر اساس درصد سن و جنس (درصدکل)
۶۵	جدول ۱۸-۲- در صد مالکان بر حسب ابعاد واحد ها در ناحیه فرضی
۸۵	جدول ۱-۳- متولدین زنده و نرخ باروری در یک ناحیه فرضی
۸۷	جدول ۲-۳- جمعیت ناحیه فرضی در سالهای مختلف
۸۹	جدول ۳-۳- جمعیت شهرستان و استان فرضی
۹۱	جدول ۴-۳- جمعیت شهرستان و استان فرضی
۹۳	جدول ۵-۳- محاسبه روند خطی جمعیت در ناحیه فرضی
۹۸	جدول ۶-۳- محاسبه نمودارهندسی جمعیت در ناحیه فرضی
۱۰۱	جدول ۷-۳- نقش علانم پارامتر های شیب در کاهش یا افزایش جمعیت
۱۰۴	جدول ۸-۳- محاسبه مدل لوجستیک جمعیت
۱۰۸	جدول ۹-۳- گروههای سنی در مدل ترکیب نسلی
۱۴۲	جدول ۱-۴- شاغلان نواحی مورد مطالعه و مقایسه فرضی دارای شاخص های انتخابی مشابه
۱۴۳	جدول ۲-۴- محاسبه سهم شاغلان کلیه بخش های صنعتی ناحیه مورد مطالعه
۱۴۳	جدول ۳-۴- محاسبه شاغلان بخش پایه و غیر پایه با استفاده از فرمول
۱۵۴	جدول شماره ۴-۴- شاغلان بخش ها در ناحیه و زیر ناحیه

۱۵۸	جدول ۴-۵- رشد مطلق و نسبی در ناحیه و زیر ناحیه مربوطه در دوره ۵ ساله
۱۵۷	جدول ۴-۶- محاسبه سهم رشد ملی بخش ها در ناحیه
۱۵۸	جدول ۴-۷- محاسبه سهم ترکیب بخش های ناحیه
۱۶۰	جدول ۴-۸- محاسبه سهم رشد ناحیه
۱۶۱	جدول ۴-۹- محاسبه کل رشد ناحیه
۱۶۷	جدول ۵-۱- جدول داده و ستانده مرکب از ۵ بخش
۱۷۰	جدول ۵-۲- ضریب فنی ماتریس جدول داده و ستانده
۱۷۰	جدول ۵-۳- ضرایب فنی جدول داده ها و ستانده ها

فهرست اشکال:

۲۴	شکل ۱-۱- روندهای علی تراکمی ناحیه های
۲۷	شکل ۱-۲- یکپارچه کردن ابعاد توسعه پایدار
۲۷	شکل ۱-۳- جنبه های جایگزین ابعاد پایداری
۳۳	شکل ۲-۱: روند تبدیل داده های خام به اطلاعات
۳۵	شکل ۲-۲- نمایش انواع داده ها
۶۲	شکل ۲-۳- گروه های سنی و جنسی جمعیت در بخش فرضی
۶۲	شکل ۲-۴- کاربری اراضی در بخش فرضی
۶۳	شکل ۲-۵- نمودار هرمی کاربری اراضی
۶۴	شکل ۲-۶- توزیع جمعیت و واحد های خالی
۶۵	شکل ۲-۷- واحد های مسکونی بر حسب نوع ساکنان
۶۶	شکل ۲-۸- هیستوگرام جمعیت بر حسب گروه های سنی
۶۸	شکل ۲-۹- مقیاس ترسیمی
۷۷	شکل ۳-۱- روش های پیش بینی جمعیت
۱۲۳	شکل ۴-۱- سیکل جریان درآمد و هزینه
۱۳۱	شکل ۴-۲- مدل اقتصادی

پیشگفتار :

سابقه برنامه‌ریزی به عنوان "رابط شناخت با کنش" به عصر روشنگری برمی‌گردد. برنامه‌ریزی منطقه‌ای یکی از زیر مجموعه‌های برنامه‌ریزی است که مسئولیت ارائه و ارزیابی برنامه فضای زندگی، فعالیت، تعامل و گذران اوقات فراغت جوامع را به عهده دارد.

از دید فریدمن برنامه‌ریزی همان سیاست‌گذاری است و کنش برنامه‌ریزی را نمی‌توان از بیرون (از ذهن تکنیسین‌ها) بر جامعه تحمیل کرد. هدف برنامه‌ریزی ارتقای سعادت، دموکراسی و رفاه انسان‌هاست. شناخت برای مداخله در جوامع تحت عنوان "سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی" از حضور بازیگران در تدوین سیاست و از دیالوگ آنها (چانه زنی، مذاکره، و در نهایت مصالحه برای انجام عملی خاص) نشأت می‌گیرد.

برنامه‌ریزان می‌باید نیازهای واقعی مردم، نیاز به مسکن، کار معنی دار، و دیگر شرایط زندگی را کشف کنند. تنها راه کشف نیازها برقراری دیالوگ مستمر با گروه‌های سازمان یافته جامعه مدنی، و به عبارت دیگر برنامه‌ریزی مشارکتی است.

در منطق عقلانیت بازار یا تعقیب بلا انقطاع منافع خصوصی به وسیله افراد و شرکت‌ها، فرد به طور منطقی بر جامعه مقدم است و ارضای نیازهای مادی مبنای منطقی زندگی مردم در گروه‌های اجتماعی تلقی می‌شود. گروهی معتقدند نیروی کور بازار، رفاه برخی را افزایش و در مقابل به بهره‌کشی نیروی کار، بیکاری انبوه، در هم ریختگی شهری، ورشکستگی مشاغل کوچک، تشدید نابرابر ثروت و قدرت و غارت زمین دامن می‌زند.

گروهی دیگر بر این باورند که صورت‌بندی‌های اجتماعی بر افراد مقدم دارند و خرد باید به نام گروه اعمال شود. یعنی منافع جمعی می‌تواند به شکلی مناسب صورت بندی و از طریق اقدامات متناسب تعقیب شود. در این دیدگاه منافع جمعی بر منافع افراد ارجحیت دارد. یعنی باید عملیات بازار را محدود و یا جایگزین کرد.

برنامه‌ریزی ارتباط تنگاتنگی با مدیریت دارد. مدیریت به اداره گام‌های برنامه اشاره دارد و اغلب به فعالیت‌های حفظ نظام و عناصری از نظام که در آستانه نهادینگی قرار دارند، مرتبط می‌شود و برنامه‌ریزی عمدتاً به فرآیندهای الهام بخش تغییر نظام مربوط می‌شود. برنامه‌ریزی با

سیاست نیز مرتبط می‌باشد. به نظر اقتصاد دان برجسته‌ای چون رکسفورد جی. تاگول^۱، "برنامه‌ریزی فعالیتی ابر-سیاسی است". از نظر وی برنامه‌ریزی می‌بایست رکن چهارم حکومت^۲ باشد. اگر برنامه‌ریزی تفاوت‌های اقتصادی را هدف قرار دهد، نیروی وحدت بخش، سازنده و انسجام بخش خواهد بود (فریدمن، ۱۳۸۷: ۹-۵۱). از این رو برنامه‌ریزی، نیازمند اطلاعات فلسفی می‌باشد. در این شرایط است که برنامه‌ریزی به خلق شرایطی کمک می‌کند که تحولات ساختاری را در گستره مناسبات اجتماعی در تناسب با عدالت اجتماعی، کاهش فقر، حمایت از زیست محیط، و برابری اصیل در دسترسی به منابع اجتماعی با توجه به جنس، نژاد، قومیت و دیگر تفاوت‌ها دامن بزند. برنامه‌ریزی دگرگون ساز می‌تواند در تمامی مقیاس‌های جغرافیایی، از دولت محلی تا مقیاس جهانی به کار گرفته شود (فریدمن، ۱۳۸۷: ۱۳).

برنامه‌ریز برای ایفای نقش خود نیازمند برخورداری از مهارت‌های مختلف از جمله روش‌های تحقیق، مهارت بازیافت، تحلیل و نمایش داده‌ها است و خود مشتمل بر چهار قلمرو جمعیت، اقتصاد، کاربری زمین و حمل و نقل می‌باشد.

این مجموعه، ابتدا به مفهوم و رویکردهای برنامه‌ریزی منطقه‌ای پرداخته است و در راستای این باور قدم برداشته که نباید برنامه‌ریزی به مثابه کمیت‌های بی روح و جدای از واقعیت‌های موجود تلقی گردد. کمیت ابزار ارزنده‌ای برای نمایش واقعیت‌هاست اما اگر تحقیق کمی و مدل‌های آماری با تحلیل کیفی و منطقی همراه نباشد، به هیچ وجه روش مناسبی برای بیان واقعیت‌ها نخواهد بود.

در فصل دوم، روند سه مرحله‌ای جمع‌آوری داده‌ها، تحلیل داده‌ها و نمایش داده‌ها مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل سوم به تحلیل جمعیت اختصاص دارد؛ در این فصل کوشش شده اهمیت پروژه‌ها و برآوردهای جمعیتی در برنامه‌ریزی با نگاهی به برخی مسائل برنامه‌ریزی ناحیه‌ای و با ذکر نمونه‌هایی روشن شود.

فصل چهارم به تحلیل اقتصاد ناحیه‌ای اختصاص داده شده است که ضمن اشاره به منشأ تئوری اقتصادی و ساختار مدل‌های اقتصاد کلان، این مسأله بررسی شده که چگونه وضعیت اقتصاد ناحیه‌ای را می‌توان بر مبنای شاخص‌های اقتصادی موجود مورد ارزیابی قرار داد. مخصوصاً با تمرکز روی بهر مکانی^۳، محاسبه ضریب تکاثر^۴ و تحلیل تغییر سهم^۵، الگوهای مشاهده شده رشد یا رکود اقتصادی با تکیه بر یک ناحیه فرضی تشریح شده است.

معرفی بنیان‌های تحلیل داده و ستانده و کاربرد آن در تحلیل‌های اقتصادی و برنامه‌ریزی ناحیه‌ای در فصل پنجم مطالعه شده است. این تحلیل که در رشته‌های مختلف از جمله زیر مجموعه رشته‌های اقتصادی نظیر کشاورزی، منابع طبیعی، محیطی، حمل و نقل، انرژی، تعلیم و تربیت و اقتصاد گردشگری کاربرد دارد، اخیراً عامل مؤثری در برنامه‌ریزی منطقه‌ای و جغرافیای اقتصادی بوده است.

در این کتاب جای خالی بررسی تحلیل کاربری زمین و حمل و نقل به روشنی مشهود می‌باشد. امید است علاقمندان محترم آنها را در منابع متعددی که موجود است، جستجو کنند. از زحمات خانم روشنگر افراخته دانشجوی مهندسی محیط زیست دانشگاه تهران، جهت ترسیم اشکال، تایپ توابع آماری و جدول‌های متن قدردانی می‌شود. با پوزش صمیمانه از بابت کمبودها و نواقص این مجموعه، پیشاپیش از همه عزیزانی که در راستای رفع نواقص و تکمیل آن بزرگواری نمایند، خاضعانه تشکر و قدردانی می‌نماید.

حسن افراخته

زمستان ۱۳۸۹

3 Location quotients

4 Multi Pliers Coefficient

5 Shift-share analysis